

Ірина ДОВГАЛЮК

ФОНОАРХІВ ОСИПА РОЗДОЛЬСЬКОГО

Серед плеяди видатних діячів української культурної еліти кінця XIX – першої половини XX ст., які принесли європейське визнання вітчизняній етномузикознавчій науці, одне із цільних місць посів Осип Роздольський – музичний етнограф, фольклорист, педагог. Окрім цілої низки фундаментальних методологічних знахідок у галузі експедиційної справи, він залишив по собі ще й велику, цікаву та унікальну збирацьку спадщину, подібних до якої в Європі знайдеться не багато.

Однак доробок О. Роздольського, який охоплює рукописну (польові зошити, переписані начисто тексти пісень, транскрипції мелодій) і фонографічну частину, ще й досі належно не вивчений та відповідно не оцінений і тому не введений у широкий науковий обіг. Проте, якщо рукописний архів дослідника хоч і не найкраще, але принаймні частково вже опрацьований, а децю із записаних мелодій навіть опубліковано [1], то про існування фоноархіву фольклориста фактично сьогодні мало кому з дослідників української народної творчості взагалі відомо.

Формування фоноколекції О. Роздольського було пов'язане з намаганням галицьких народолюбців упродовж XIX ст. опублікувати великий, репрезентативний збірник музичного фольклору Західної України. Та, незважаючи на їх численні спроби, до кінця століття цього так і не сталося. За справу бралися як цілі колективи, наприклад, "Галицько-Руська Матиця" у 1848 та 1864 рр. [2], буковинське товариство "Руська бесіда" [3] у 1886 р., "Комітет 1894/5" [4, с. 507-508], часопис "Зоря" [5, с. 46-47], так і окремі ентузіасти – О. Духнович, П. Бажанський [6]. Проте завершити жодного із задумів нікому з них не вдалося, збірник народних мелодій так і не був виданий.

О. Роздольський належав до тих небагатьох дослідників фольклору, хто розумів усю безвихідь ситуації, яка склалася з публікацією народних наспівів у Галичині, і шукав певною мірою "нетрадиційних" на той час способів розв'язання наболілої проблеми. То ж у квітні 1900 р. у селі Коцурів, поблизу Львова, він провів першу в Галичині, по суті, пробну, експедицію, використавши для запису народної музики найвірогідніше позичений фонограф.

Ініціатива О. Роздольського виявилася вдалою та результативною. Її відразу ж належно оцінили в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка і виділили спеціальні кошти для подальшої польової збирацької роботи О. Роздольського, а також й для купівлі фонографів для комісії. Про можливість нового звукозаписувального пристрою в Західній Україні було відомо ще задовго до експедиції О. Роздольського, проте саме йому судилося розпочати систематичне звукове документування музичного фольклору в Україні, започаткувавши (разом з Ф. Колесою та С. Людкевичем) новий науковий етап у вивченні народної музики [7].

Упродовж майже півстолітньої музично-етнографічної роботи О. Роздольський нагромадив велику колекцію фоноваликів. Його фоновалік представляє фактично всі періоди дослідницької діяльності: починаючи від перших пробних записів 1900 р. у

згадуваному вже Коцурові та закінчуючи останньою експедиційною поїздкою збирача, організованою Львівським філіалом Інституту українського фольклору в 1940 р. на Бойківщину. Так само повно репрезентована й географія записів – охоплені практично всі етнографічні зони Галичини, де працював О. Роздольський. Є також валики і з його експедиції 1914-1915 рр. на підросійську, або, як називали галичани, Велику Україну.

Проте встановити загальну кількість рекордованих О. Роздольським валиків сьогодні досить складно. Зробити це можна хіба що гіпотетично. Частина фонозаписів потерпіла через дорожнечу та дефіцит валиків, коли їх верхній шар стесували і натомість робили нові записи, використовуючи таким чином валики неодноразово. Про це промовисто говорять порівняно дуже тонкі стінки деяких із них. Транскрибуючи народні мелодії, записані О. Роздольським улітку 1913 р. в селі Кам'янки на Тернопільщині, нотувальник Б. Дрималик, зокрема, дав такий коментар: "Валок починається трохи поза половиною, бо перша половина – це *нестесані* (виділення моє.– І. Д.) лемківські пісні" [8]. Особливо в результаті цього потерпіли записи О. Роздольського із експедицій 1900-1902 рр. Фактично в колекції збереглося дуже мало валиків саме з цього періоду. Вірогідно частина фоноархіву, як і рукописних матеріалів, пропала в роки Першої світової війни, а дещо потрапило і за кордон.

Але навіть те, що ще вціліло, доволі вражає. Найбільша частина фонозбірки, 755 валиків, знаходиться сьогодні в архіві Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології при Вищому державному музичному інституті ім. М. Лисенка у Львові. Цю колекцію у 50-х роках відкупив разом з фонографом професор М. Колесса безпосередньо у вдови О. Роздольського та подарував Кабінетові народної музики Львівської консерваторії. Тут же зберігається й особливо цінний, сказати б, історичний експонат – валик із першої "коцурівської" експедиції.

Фономатеріали в архіві впорядковані за населеними пунктами в алфавітному порядку, а в межах кожного села – за нумерацією валиків, що її проставив сам збирач. Колекція умовно поділена на дві частини – спочатку розташовані валики із теренів Галичини, а потім – із Наддніпрянщини. Тридцять валиків без паспортизації завершують колекцію. Загалом архів містить записи народної музики з 109 сіл. За сучасним адміністративно-територіальним поділом [9] 20 населених пунктів належать до Івано-Франківської області, 25 – до Тернопільської, 40 – до Львівської, 2 – до Чернівецької, 10 – до Чернігівської, по одному – до Полтавської, Київської та Житомирської. Дев'ять населених пунктів, з яких збереглися валики, сьогодні знаходяться за межами України, у Польщі.

У Науково-дослідній лабораторії зберігаються також і магнітофонні копії більшості рекордованих на валики пісень із Галичини, зроблені Ю. Сливинським у 70-х роках. У 1996 р. І. Довгалюк та проф. Б. Луканюк таким же механічним способом, за допомогою звичайного мікрофона та магнітофона, зробили копії звукових записів О. Роздольського, здійснених у Наддніпрянській Україні.

Валики зберігаються у спеціальних картонних футлярах. На їх покритті здебільшого зазначені основні паспортні дані: проставлений римськими цифрами номер валика (I; XI), кількість записаних на ньому творів (11 пісень або 1-6; 15-19), місце запису (село, повіт), іноді – час рекордування (переважно тільки рік), які твори (веснянки, весільні або і конкретна назва "Ой у полі сніжок") та ким виконані, а також хто і коли транскрибував з валиків мелодії. Деколи фольклорист давав і свій коментар: "Добрі гагілки", "Гарні".

Загалом фоноархів О. Роздольського з огляду його придатності для прослуховування далеко нерівноцінний. Через недопустимі для фонограм умови зберігання (фонозбірка тривалий час знаходилась у підвальному приміщенні і у 70-х роках була врятована Ю. Сливинським від остаточного знищення) частина валиків стала непридатною для репродукції. Зокрема, 55 валиків повністю розбиті, 90 – розколоті (таке пошкодження, якщо тріщина не дуже велика, не є перешкодою для прослуховування фонограм, хоч і впливає на якість його звучання). Певні труднощі для відтворення записаного створює пліснява, яка нещадно почала покривати поверхню валиків. Водночас звучання навіть найкраще збережених фонограм супроводжує шум та потріскування.

Окремі валики непридатні до опрацювання через низьку якість власне польового запису, про що на деяких покривках футлярів, в яких вони збереглися, сам О. Роздольський робив відповідні позначки: "До нічого", "Не вдатний". Серед таких неякісно зроблених фонограм (під час відтворення їх на фонографі практично не прослуховується навіть мелодія, звучать окремі звуки на тлі суцільного шуму), наприклад, лірницькі записи з Великої України, у тому числі й унікальний запис "Думи про вдову".

Окрім архіву науково-дослідної лабораторії, декілька остаточних незіндентифікованих валиків знаходиться також у Львівському Інституті народознавства НАН України. Очевидно, це ті валики, які у 1945-1947 рр., після смерті О. Роздольського, реалізуючи великий проект Львівського філіалу Інституту українського фольклору із нотування фоновпащини О. Роздольського, транскрибували Б. Дрималик, Р. Криштальський та О. Луців під керівництвом С. Людкевича з допомогою дружини та дочки збирача. Однак після смерті Ф. Колесси, тодішнього керівника філіалу, роботу припинили, а цих валиків, очевидно, так і не повернули дружині О. Роздольського, на той час власниці родинного архіву.

Найімовірніше, частина валиків потрапила і за кордон. Так у книзі Бруто Нетла "Народна і традиційна музика західного світу" [10, р. 106] наведено нотний приклад української народної мелодії з Полтавщини без словесного тексту в транскрипції американського етномузиколога і, як зазначено в її паспортизації, з фонографічного валика Романа й Осипа Роздольських. Відсутність словесного тексту є додатковим свідченням того, що нотацію мелодії виконав американський дослідник, либонь, безпосередньо з валка. Як відомо, наспіви пісень під час відтворення їх звучання з фонографа прослуховуються значно краще, аніж текст, який досить часто взагалі неможливо розчутити з фонограми. Про це неодноразово у рукописах транскрипцій зазначали галицькі нотувальники.

Отож, підсумовуючи інформацію про розпорошену по різних інституціях фоноколекцію О. Роздольського та спираючись на відомості, зазначені в паспортах тих валиків, які уцілили, зокрема на проставлені на футлярах порядкові номери, можна встановити, що їх мало би бути щонайменше 822. Окрім того, наявні валики представляють лише дві треті тих сіл, у яких О. Роздольський працював з фонографом. З огляду на це, цілком ймовірно, що збирачем було рекордовано десь понад тисячу валиків.

Здебільшого О. Роздольський фіксував вокальну музику. Це і обрядовий фольклор – календарний (колядки, щедрівки, гаївки), родинний (хрестильні, весільні, похоронні), трудовий (обжинкові), і необрядовий – пісні "звичайні" (балади, ліричні та ін.). Серед записів О. Роздольського трапляються твори неукраїнського походження, зокрема польського фольклору. Окрім вокальної, дослідник документував також інструментальну музику – звучання скрипки, сопілки, "банди" (капели). У середньо-

му ж на валок фольклорист записував п'ять шість творів, хоч у його колекції є валики з рекордованою на них й однією піснею, і навіть дванадцятьма. Це залежало від протяжності творів, оскільки один валик звучав близько трьох хвилин.

Окремо треба виділити валки із записаним лірницьким репертуаром як Західної, так і Східної України. Досить довго вважалося, а дехто дотримується цієї думки й сьогодні, що подібні дослідження в Україні в той час не велися, а відповідно не робилися й записи [11, с. 312]. Наявні валики спростовують ці твердження.

При фіксації мелодій на валики О. Роздольський не дотримувався сталої почерговості, вибираючи твори для запису, хоч загалом представляв їх повну жанрову картину. Збирач рекордував звичайно лише перші строфи пісень, за винятком хіба що інструментальної музики, дум. Очевидно, безпосередньо перед записом він прослуховував виконавців і вибирав найцікавіше та найтипівше. Записуючи, наприклад, весілля, збирач не рекордував на валики повністю всього обряду, а документалізував лише зразки музичних типів весільних наспівів. Про попередню підготовку й фольклориста, й інформантів до запису свідчить і дуже щільна фіксація наспівів на фоновалики. Якщо на валику залишалось небагато місця, з метою його найраціональнішого використання О. Роздольський, зазвичай, записував коломийки або ж різні коротенькі приспівки.

На початку валика перед записом народних виконавців О. Роздольський для полегшення роботи транскрипторів звичайно рекордував звучання камертона. У кінці ж інколи фіксував "представлення" народних виконавців, хоча чітко почути з фоновалика їх імена та прізвища сьогодні досить складно. Власне, у той час на валики не практикувалося наговорювати бодай якісь паспортні дані через максимальну економію місця на валику, тож О. Роздольський став провісником, а фактично започаткував звукову паспортизацію фонозаписів, яка є обов'язковою для сучасних збирачів фольклору.

Судячи з паспортизації, чотири п'ятих усіх рекордованих валиків були транскрибовані, у тому числі й декілька з них з інструментальною та лірницькою музикою. Цю роботу виконували в свій час різні транскриптори. Зокрема, за життя О. Роздольського – С. Людкевич, Ф. Колесса, Б. Вахнянин, Б. Кудрик, Д. Залеська, Н. Гобжило, а після його смерті – вже згадувані Б. Дрималик, О. Луців та Р. Криштальський. Однак більшість нотацій так і залишилась у рукописах.

Отож фоноархів О. Роздольського безперечно є унікальною пам'яткою вітчизняної культури. Він має небагато аналогів в Європі та світі як за об'ємом, так і якістю зібраного на валики матеріалу. У наших сусідів-поляків, наприклад, взагалі усього збереглося тільки два валики, які репрезентують польську народну музику початку століття [12, s. 584-585]. Колекція О. Роздольського, по суті, стала звуковою документалізацією українського музичного фольклору першої половини ХХ ст., періоду, який досить скупо представлений навіть у науковій вітчизняній етномузикознавчій літературі. Фонозбірка дає змогу прослухати, як співали та грали на музичних інструментах народні майстри майже сто років тому, оцінити їх виконавську манеру тощо – адже відомо, що далеко не все з почутого можна докладно покласти на папір, а відповідно і донести до нащадків.

Фоноспадщина О. Роздольського у тому стані, в якому вона перебуває сьогодні, є практично майже недоступною для роботи дослідників, навіть спеціалістів-етномузикологів. Упродовж століття було декілька спроб зробити фонодоробок відкритим для науковців, створивши на його базі (залучивши також валики Ф. Колесси) фоноархів народної музики на зразок гельсінгфорського, віденського, паризького чи берлінського, створивши, таким чином, своєрідну "бібліотеку" для етномузикологів.

Для цього навіть спеціально вивчалися способи консервації валиків. Та жодне з добрих починань спочатку в НТШ у 1908 та 1924 рр., а згодом вже у Львівському філіалі Інституту українського фольклору в 1940 р. не було доведено до кінця. Фоноархів так і не був заснований, а валики О. Роздольського залишилися в його приватному архіві.

Тож ситуація, яка склалася сьогодні із фonoзбіркою О. Роздольського, потребує кардинальних і негайних змін. Необхідно, нарешті, повернути безцінну фоноколекцію дослідника із забуття та врятувати валики від подальшого нещадного та невідворотного руйнування. Те що не вдалося завершити нашим попередникам, наразі ще не пізно зробити нам.

Очевидно, розпочати реставрацію звукової спадщини варто було б з укладання каталогу фоноколекції на основі вже зробленого попереднього інвентаря валиків, який знаходиться в Архіві Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології при Вищому музичному інституті ім. М.Лисенка. У такому каталозі слід би подати максимально зібрану інформацію про наявні валики О. Роздольського, зокрема такі його характеристики: нумерація валика, стан збереження, кількість зафіксованих на ньому творів, початкові слова пісень, населений пункт та час зробленого в ньому запису, відомості про виконавців, хто і коли нотував мелодії та в якому архіві зберігаються нотації, примітки О. Роздольського чи когось із транскрипторів, зроблених на покришці футляра валка, тощо. Для виконання такої об'ємної роботи необхідно буде скористатися інформацією і з рукописного архіву збирача.

Наступним непростим етапом мало би стати копіювання фонозаписів. Проблема полягає в тому, що праця безпосередньо з валиками є для них надто небезпечною, оскільки в такий спосіб валики досить швидко руйнуються: фактично вже після шести-восьмиразового прослуховування з кожним подальшим використанням втрачають записану на них інформацію та засмічуються додатковими шумами. Частково, як говорилося вище, копіювання вже було здійснене на магнітофонну стрічку. Однак більшість із копій, зроблених на цілком застарілу уже на самий момент копіювання стрічку, до того ж на магнітофоні, що ще в кінці 60-х повністю вийшов з ужитку, практично малопридатні для роботи. Тому серйозно працювати з цими матеріалами фактично неможливо. Дещо з фоноархіву О. Роздольського залишилося взагалі не переписаним. Звісно, копіювання валиків можна було б сьогодні повторити заново, так, як це робилося і раніше – механічним способом з допомогою фонографа, звичайного магнітофона та мікрофона, але це тільки різко прискорило б руйнування валиків, стан яких і без того не найкращий.

Вирішення цієї проблеми, здається, знайшли сьогодні українські вчені, які винайшли та запатентували унікальну технологію зчитування інформації з фоноваликів, навіть не торкаючись і не пошкоджуючи їх [13]. При тому нова комп'ютерна апаратура, яка використовується для роботи, дає змогу також очищати фонограму від різних сторонніх звуків.

Отож опрацьована, каталогізована та наново скопійована колекція фонозаписів О. Роздольського повинна би стати базою західноукраїнського архіву валиків, центром, де у відповідних умовах і належно опрацьовані могли б зберігатися ці безцінні пам'ятки нашої музичної культури. У такому фонографічному центрі годилося б створити і спеціальний фонд звукових копій фоноваликів для всіх, хто хотів би ознайомитись з цими унікальними записами: науковців-дослідників, композиторів, любителів фольклору. Окрім того, із краще збережених фонограм можна було б

укласти фоноантологію музично-етнографічної спадщини О. Роздольського, видавши тим самим і належну шану його багатолітній подвижницькій праці.

1. *Роздольський Й., Людкевич С.* Галицько-руські народні мелодії: У 2 ч.– Львів, 1906.– Ч. 1; 1908.– Ч. 2.– (Етнографічний збірник НТШ.– ТТ. XXI-XXII; Гаївки) / Зібрав Володимир Гнатюк. Мелодії схопив на фонограф О. Роздольський, списав Ф. Колесса.– Львів, 1909.– (Матеріали до української етнології ЕК НТШ.– Т. XII.
2. Новинки // Слово.– 1864.– Ч. 78.– С. 308; Справоздане із засідань Галицько-руської Матиці // Слово.– 1864.– Ч. 57.– С. 227.
3. Буковинське товариство руське // Буковина.– 1886.– Ч. 10.
4. Видавництво українсько-руських народних мелодій. Відозва // Зоря.– 1894.– № 23.
5. Народні пісні руські // Зоря.– 1880.– Ч. 3.
6. *Гошовський В.* Сторінки з історії музичної культури Закарпаття XIX – першої половини XX ст. // Українське музикознавство.– К., 1967.– Вип. 2.– С. 211-217; *Бажанський П.* Збираймо народні мелодії рускі // Діло.– 1887.– Ч. 61.– С. 2-3.
7. Фонограф, винайдений у 1877 р. Т. А. Едісоном, був першим апаратом для механічної фіксації та відтворення звуку. Запис здійснювався на воскові валики за допомогою голки, сполученої з мембраною. Пружинний механізм зумовлював обертання циліндричного валика вздовж своєї осі. Під час відтворення запису голка рухалася по канавці, приводячи до вимушених коливань, а зв'язана з нею мембрана видавала звук. Мікрофоном, а при відтворенні динаміком, служив рупор. Перші записи народної музики за допомогою фонографа зробив у США Дж. У. Фюкс (1890), а у Центрально-Східній Європі – росіянин Ю. Блок (1894) та угорець Б. Вікар (1896).
8. Матеріали О. Роздольського // Приватний архів Ю. Сливинського.
9. Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій: На 1 січня 1987 р.– К., 1987; *Nazwy geograficzne Rzeczypospolitej Polski.*– Warszawa–Wrocław, 1981.
10. *Nettl B.* Folk and Traditional Music of the Western Continents.– Englewood, N.-J., 1990.
11. *Залеська Р., Іваницький А.* Листування Климента Квітки і Філарета Колесси // Записки НТШ: Праці секції етнографії та фольклористики.– Львів, 1992.– Т. ССXXIII.
12. *Sobiescy J.* Folklor muzyczny w dwudziestoleciu (1944-1964) // *Jadwiga i Marian Sobiescy.* Polska muzyka ludowa i jej problemy / Wybór prac pod redakcją Ludwika Bielawskiego.– Kraków, 1973.
13. *Олтаржевський Д.* Расшифрованы валики Эдисона // Зеркало недели.– 1996.– 20 апреля.

Iryna DOVHALYUK
PHONOGRAPHIC ARCHIVES OF OSYP ROZDOLSKIY

The author presents the analysis of the phonographic legacy of O. Rozdolskiy – the first in the musical ethnography of Ukraine phonograph user, makes its quantitative and qualitative evaluation, describes the folk music recording technique on phonograph cylinders, accentuates the necessity of their preservation.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.98